

A Tanácsköztársaság eseményei és következményeik a debreceni református leánynevelő intézet életében

Fogarassy Zoltán

könyvtáros, DRK Dóczy Gimnáziuma

Az 1918-as polgári átalakulást a különböző egyházakhoz tartozó lelkészek, papok és értelmiségiek, köztük a tanárok és tanítók is országsszerte reménykedve fogadták. Így volt ez Debrecenben, a tiszántúli reformátusok körében is. Reményeiket táplálta, hogy az egyházkerület élén a liberális felfogású Baltazár Dezső püspök állt.¹ A közoktatási kormányzat már 1919 februárjában megkezdte a tanároknak és tanítóknak az új rendszernek megfelelő ideológiai ismeretekkel való ellátását, ún. szociális irányú tanfolyamokat szervezett Budapesten. A debreceni református leánygimnázium ezekre három tanár kiküldését határozta el, Harkó Gyuláét, Nánay Béláét és Tóth Etelkáét, mint akik különös érdeklődést mutattak a szociális-társadalmi kérdések iránt.²

Debrecenben a tanácskormány budapesti megalakulása után egy nappal, 1919. március 22-én vette át a hatalmat a munkás- és katonatanács. Az oktatás irányítása a korábban a Szociáldemokrata Párt keretében megalakult Tanítók Szakszervezete kezébe került, melynek elnöke Kovács Lajos volt. Lefkovits Vilmos lett a közoktatási politikai megbízott. Belépésre kötelezték a város valamennyi pedagógusát, akik csak szakszervezeti igazolványuk felmutatásával juthattak hozzá az alapvető élelmiszerekhez is.

A Dóczy Intézet, a többi iskolához hasonlóan, kénytelen volt alkalmazkodni a Tanácsköztársaság rendszeréhez, annak oktatáspolitikájához is. Hogy a Dóczy

¹ Az 1918/19-es tanév egyébként a leánynevelő intézet történetének bizonyára egyik legrövidebb tanéve volt, azt először 1918. szeptember 25. és november 16., majd december 2. és 1919. január 6. között kellett felfüggeszteni a tomboló spanyolnáthajárvány miatt, s szünetelt a tanítás a román megszállás kezdetén is, 1919. április 23. után pár napig.

² Nánay Béla az I. világháborúban táborigyelmeztetőként vett részt. 1916-ban került a leánygimnázium tanári karába. 1935-ig tanított itt, majd nyugdíjazták. Nyugdíjazását követően 1942-ben újra munkába állt, az esztergomi községi gimnázium tanára lett, majd 1945–50 között Debrecenben volt gimnáziumi igazgató. Polgári baloldali gondolkodása miatt a kommunista rendszer sem tartott igényt munkájára. Röviddel második nyugdíjazása után, 1953-ban halt meg. – Tóth Etelkát szilárd keresztyén világlátása és a politikától való tartózkodása megővta attól, hogy az 1919-es tanácsrendszerben kompromittálja magát. – Harkó Gyula ugyancsak nem játszott szerepet a Tanácsköztársaság alatti történésekben.

Intézet tanárai a Károlyi-kormányt követő tanácsrendszerhez hogyan viszonyultak, számos tényező határozta meg, függött ez nemcsak egyéni elképzeléseiktől, céljaiktól, de habitusuktól is. Mindhárom tagozat életében hagyott valamilyen nyomot a tanácskormány időszaka, ezekről igyekeznek képet adni jelen dolgozat. A források meglehetősen hiányosak voltak és az a tény, hogy a későbbi eljárások során a vádak jobbra szóbeli kijelentésekre, illetve cselekedetekre alapozták, megnehezítik a tényleges történések és szándékok rekonstrukcióját. A periratok tanúvallomásai ugyanis minden bizonnyal egyéni, szubjektív értékítéleteket is tartalmaznak az események elbeszélésénél. A leghitelesebbnek a tanárkari jegyzőkönyvek tekinthetők, de ezeknél sem zárható ki a valós eseményektől eltérő interpretálás, éppen a vádlottak védelmében.

A Tanácsköztársaság időszakának eseményei az Intézetben

Március 26-án a leánygimnázium tantestülete is belépett a szakszervezetbe, és annak felszólítására bizalmivá választotta Rábold Gusztáv tanárt.³ Rábold Gusztáv 1913-tól tanított a debreceni református leánygimnáziumban, mint a görög és a latin nyelv tanára. Kezdeményezőkézsége, mellyel képes volt akár az események elébe is menni, és határozott elképzelései az oktatás hagyományos struktúráit megbontó, de szükséges reformjáról, alkalmassá tették a tanárkar, az iskola képviselőjére ilyen zavaros időkben is, ugyanakkor talán ambíciói is hozzájárultak a szerepvállalásához. Rábold az aznapi tanárkari értekezleten indítványozta, hogy a tanári kar maga szervezzen szociális tanfolyamot az iskola diáksága számára, hogy „a mai nagy átalakulást és annak eszméit illetékes forrásból ismerjék meg”. A tanári kar helyeslése mellett Nánay Bélát, Rábold Gusztávot és Tóth Etelkát bízta meg a részletek kidolgozásával.

A Szakszervezet március 29-én tartott gyűlése határozatban mondta ki a vallásoktatás, és minden vallásos cselekmény eltörlését az iskolákban.⁴ A munkástanács javaslatát Rábold Gusztáv ismertette, mely később, több tanú által félreértve, a vád legfőbb pontja lett ellene. Mint a legtöbb vallomásból kiderül, az iskolák bizalmiainak gyűlésén egyszerűen kijelölték, mint akinek kötelessége a javaslat ismertetése.⁵ Ekkor kötelezték az iskolaigazgatókat, hogy posztjukról mondjanak le, és a tantestületeket hatalmazták fel az új vezető megválasztására. Ennek megfelelően az intézményt 10 éve vezető Koncz Aurélné Karácsony Otília is bejelentette visszavonulását, de a tantestület 12:4 arányban újraválasztotta. Ezen a napon mondták ki az iskolák államosítását.

³ A Tiszántúli Református Egyházker. Levéltára (a továbbiakban: TtREL) I.120.d. 6. k.

⁴ A tanúvallomásokból kiderül, hogy Tóth Lajos énektanár a tiltás után is tanította az egyházi énekeket és Maár Margit testnevelő továbbra is imádkoztatta az órák kezdetén növendékeit, és ezt csak ismételt fenyegetésre szüntették be.

⁵ Toroczky Oswald tanár vallomásában meg is említette, hogy Rábold próbált tiltakozni a megbízatás ellen, hiába.

A tanárok egyéni kezdeményezéseinek teret adó helyzetet felhasználva Rábold bejelentette, hogy eltér a tantervtől, és a következő változásokat eszközli az általa tanított osztályokban: az ókori irodalom nagy részét megszünteti, a latin óraszámát 1-1 órával csökkenti és ezek helyett szociális ismereteket tanít. A sodró események által hajtva úgy döntött, nem várja meg a három nappal korábban alakított bizottság javaslatát, hanem saját hatáskörben határozott a tananyag megváltoztatásáról. Azzal érvelt, hogy az új tanügyi szervezet feljogosítja a tanárt az ilyen módosítások megtételére. A tantestület még e bejelentés után is úgy határozott, hogy egyelőre csak értekezletet hív össze, s ott hoznak majd döntést.

A tantestületi jegyzőkönyvben nem találni bejegyzést a debreceni direktoriumnak⁶ a vallásoktatás eltörléséről hozott rendelkezéséről. Maga a tény már csak a következmények tárgyalása kapcsán merül fel. Ugyancsak Rábold Gusztáv volt az, aki március 29-én „indítványozta, hogy a vallásórák helyett állítsassék vissza a tornatanítás”.⁷

Ady Lajos tankerületi főigazgató április 9-én látogatott el a leánygimnáziumba. Beszélt a tanterv régi hibáiról, amelyet maguk a tanárok is hosszú ideje jeleztek már, valamint a politikai átalakulás által sürgetett tantervi változásokról. Ezek két nagy feladatot róttak az iskolára: 1. a diákokat sújtó túlterhelés csökkentését, és 2. új ismereteket helyezni a régi keretekbe, hogy az átalakulás eszméit ne az utcai szónokoktól hallják a diákok, hanem az iskola felelőséggel és komoly moralitással gondolkodó tanáraitól.

Felvetésére ismét csak Rábold reagált, már kész tervvel: a tananyagcsökkentés lényege a latin-görög nyelvi anyag illetve az ókori irodalom anyagának csökkentése. Ezek helyett modern irodalmat, erkölcsant és szociológiai ismeretek tanítását javasolta bevezetni. Az erkölcsant és a szociológiai ismeretek oktatását Rábold Gusztáv, Koncz Aurélné, Nánay Béla, valamint a zilahi menekült tanár, Fóris Miklós vállalta. A változtatásokkal járó óraszámelosztást a tantestület a következő ülésére halasztotta.

Április 23-án a román hadsereg bevonult a városba. Az igazgató a fenntartó felszólítására kérdést intézett a tantestülethez, ki az, aki azonosítja magát a Tanítók Szakszervezete 1919. márc. 25-i, a Népakarat című lapban megjelent, a vallást, az egyházakat, az eddigi erkölcsöket durván támadó cikkével? A tanári kar egy emberként elutasította a fenti cikket, azt egyedül a Szakszervezet elnöke magánvéleményének tartotta, amit az erőszakolt rá a Szakszervezet tagságára, és ami nem egyezik a tanári kar véleményével.

A régi rend visszatérése ismét új tantárgyfelosztást hozott magával, a tanév során az ötödiket. Bár a tananyag régi beosztását visszaállították, Rábold mégis

⁶ A Tanácskormány csak az iskolák államosításáról hozott törvényt, a vallásoktatás meghagyását vagy eltörlését a helyi tanácsok hatáskörébe utalta.

⁷ A vallásoktatás a lelkészek lakásán folyt tovább.

közölte, hogy a Caesar háborúiról szóló olvasmány helyett Phaedrust és Ovidiust fog fordíttatni. A tantestület rábízta a döntést.

Közismert, hogy a forradalmi hangulatban országszerte középiskolai diáktanácsok alakultak, működésük azonban nem volt összeegyeztethető az iskolák rendjével, ezért a tanév végén maga a Tanácskormány szüntette meg azokat.⁸ A diákság szervezkedésére a tanítónőképző tagozat életéből is rendelkezésre áll egy érdekes forrás, mégpedig az egyik végzős növendék emlékkönyve, amelyben az egyik bejegyzést Kovács Anna IV. éves képzős növendék 1919. március 30-i keltezéssel, a „Dócy szovjet elnöke” aláírással tette.⁹ Az ő iskolai életéről, különösen mivel az 1918/19-es tanévben értesítőt sem adott ki az iskola, sokkal többet nem tudunk. 1901-ben született Hajdúböszörményben, Kovács Gábor tanító gyermekeként. Sorai azt látszanak alátámasztani, hogy a református leánynevelő intézetben is volt valamiféle korszerűségnek megfelelő szervezkedés.

Május 24-i, második bejegyzésében így írt: „Az én elnökségemnek is vége vége már. Hál’Istennek.” Kiderül belőle az is, hogy a tanítónőképzőben is bevezették, a többi tagozathoz hasonlóan a szociológiai ismeretek oktatását, amit azonban Kovács Anna így jellemezett: „a kényelmes szociológia órák”. Így aztán talán a gimnáziumban sem kellett túl komolyan venni az új tantárgyakat.

Kovács Anna megkapta tanítónői oklevelét, úgy tűnik, nem merült fel ellene semmilyen vád a Tanácsköztársasággal kapcsolatban¹⁰.

A rendőrségi vizsgálat

1919 májusában megkezdődött a Tanácsköztársaság debreceni vezető tisztségviselőinek felelősségre vonása, a rendszerrel együttműködők, vagy ennek gyanújába keveredők tevékenységének vizsgálata.

A Dóczy Intézet több tanárát is vizsgálat alá vonta az államrendőrség.¹¹ A vád, mint minden ilyen esetben, az volt, hogy „a kommunista államrendet nagymértékben támogatta és az ifjúságot ilyen szellemben nevelte”.

Nánay a rendőrségen tett vallomásában előadta, hogy bűnösnek nem érzi magát. Politikai áramlatokkal behatóan sohasem foglalkozott, sem elméletben, sem a gyakorlatban. A kommunizmusnak híve nem volt, sőt bírálta és rosszalta

⁸ A helyzet kísértetiesen megismétlődött az 1948–50-es évek oktatáspolitikai törekvései során. Ld. Magyarország története V., Akadémiai K. Bp., 1978., szerk. Pach Zsigmond Pál, 247.

⁹ Köszönetet mondok dr. Szabó Andrásnak, aki nagymamája, Bartha Borbála emlékkönyvének vonatkozó részeit megosztotta velem, s felhasználásához hozzájárult.

¹⁰ Részletes életrajzát közölte a Pedagógusok arcképcsarnoka 2002-es kötete.

¹¹ MNL Hajdú-Bihar megyei Levéltára, IV.B. 1416. 1. k. Köszönöm dr. Petheő Juditnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta kutatási anyagát, az iratok másolatát.

egyres rendeleteit. Tanításának szellemén a Tanácsköztársaság proklamálása nem változtatott. Tanítványai előtt nem nyilatkozott a kommunizmusról, nem buzdította őket a kommunista eszmék terjesztésére. Mint elmondta, április 6-tól azért lehetett a Tanítók Szakszervezetének titkára, mivel a nevelő munkások egyesülete középiskolai szakosztályának jegyzőjeként neve ismert volt a tanítók-tanárok előtt. A titkári állás amúgy is csupán adminisztratív pozíció volt, nem politikai. Politikai előadásokat nem tartott, csupán a pacifizmusról beszélt, mely eszme hívének vallotta magát.

Az ügy másik gyanúsítottja a református leánynevelő intézet polgári iskolájának fiatal tanára, Mika Ilona volt. 1893-ban született Brassóban, 1917. október elsején került a polgári tanári karába, s ez az iskola lett egyetlen munkahelye. 1919 márciusában a polgári iskola őt választotta bizalmivá, amit azzal indokoltak, hogy ő foglalkozott legbehatóbban a szociális eszmékkal. A választás azonban, Mika Ilona érzése szerint nem a tanártársai iránta való bizalmának jele volt, ezért nem is akarta elfogadni a megbízatást, de a tantestület megmaradt döntése mellett. A szakszervezet gyűlésein két ízben vett részt, mint bizalmi, de szerepet nem vállalt, beszédet nem mondott. A terrort elítélte. Bevádolásának egyik okát abban látta, hogy környezetének feltűnt: szegény lévén a Tanácsköztársaság rendelkezései egzisztenciálisan nem érintették súlyosan, így könnyebben beilleszkedett az új rendbe.

A vele szemben elhangzott vádakra önérzetesen kijelentette, hogy kommunista volt,¹² híve annak az eszmének, amely az embereknek egyenlő munkájuk után egyenlő megélhetést ad. Tanári működése során igyekezett a gyermekeket fegyelemre és munkára ösztönözni. A diákok politikai szervezkedését azonban teljes mértékben elítélte. Mint énektanár, tanította a Marseilles-t, magyartanárként meghallgatta a növendékek proletár vers szavallatait is. Proletár verseket azonban csak kényszerűségből tanított, mint több más tanártársa. A proletárdiktatúra hatalomra jutása után valóban olvasta a Kommunista Kiáltványt és más kommunista írásokat, de határozottan tagadta, hogy a gyermekeket kommunista szellemben nevelte volna. Amit tett, jó szándékkal tette, közéleti tapasztalatlanságával magyarázta a rendszer támogatását. A Marseilles tanítását sem kommunista buzgalomból tette, s ezt annál is kevésbé tartotta bűnének, mivel diákkorában neki is tanították azt.¹³

Mika Ilona ellen is elhangzottak túlzó, hamis vádak. A leghatározottabban tagadta, hogy tanártársait inzultálta, és hogy azoknak a tanártársainak, akik nem

¹² Ehhez azonban később szükségesnek érezte magyarázatot fűzni; nem abban az értelemben tartotta magát kommunistának, ahogy azt a Tanácsköztársaság igyekezett megvalósítani, csupán a társadalmi egyenlőség híve volt: „hogy egyenlő munka után egyenlő megélhetés legyen biztosítva az embereknek.”

¹³ Konrád Teréz igazgató egyenesen arról tanúskodott, hogy a tanári kar állapodott meg a Marseilles tanításáról.

akartak a kommunizmus szellemében tanítani, az intézetből való eltávolítását ajánlotta volna.

Fiatalabb tanártársai jóval kritikusabban ítélték meg szerepét, magatartását. Tarr Júlia a következőképpen számolt be Mika Ilona magatartásáról: „1918. szeptember óta vagyok együtt Mika Ilonával. Ő az 1918. novemberben kitört forradalomig, sőt a Károlyi-kormány alatt is arisztokrata gondolkozású volt. Midőn 1919 márciusában a Pesten tartott polgári iskolai tanító gyűlésről hazajött, már tapasztaltuk rajta, hogy gondolkozás módja megváltozott.¹⁴ Majd a Tanácsköztársaság megalakulásakor az új rendszert helyeselte, sőt a tanártársainak az őket ért károk felett való bánkódását határozottan kárörömmel és gúnyos mosollyal nézte¹⁵.” Azt azonban még Tarr sem állíthatta, hogy kommunista szellemben tanított volna, bár hozzáteszi „mivel óráján nem voltam”. „Ő a tanári szobában tett olyan kijelentéseket, hogy helyesli a Lefkovitsnak a gyermekek szervezkedéseiről tartott gyűlését, sőt, midőn mi helytelenítettük, hogy Lefkovits a tanári kar tudta nélkül tartotta a gyűlést, egyedül ő volt az, aki helyeselte, és örült azon, hogy a gyermekek fel vannak világosítva, azt is mondta, hogy ő is beszélgetett velük. Igaz, hogy később már ő is helytelenítette a túlzást... Általában helyeselte a direktórium intézkedéseit, különösen az iskolákra vonatkozólag”. A Mika Ilona elleni vádak közt elhangzott később az is, hogy a Tanácsköztársaság oktatáspolitikája jegyében ő is nagyobb szabadságot kívánt adni a diákoknak.

Idősebb tanártársai nagyobb megértést tanúsítottak vele szemben, igyekeztek mentő körülményeket előadni. Májerszky Béláné Bunyitay Klára jellemzősekor elmondta róla, hogy mindig szenvedélyes, könnyen lobbanó személyiség. Az iskolákra vonatkozó rendelkezéseket helyeselte, mint például a vallástanítás beszüntetése, az iskolák államosítása. Tanártársaival zajlott ideológiai vitái mindig megmaradtak a józan beszélgetés keretei közt. Kolléganője szerint is a kommunizmus hívének tartotta magát, de a megvalósítás módját nem helyeselte. Tanártársait nem kényszerítette, hogy kommunista szellemben tanítsanak, egyáltalán nem igyekezett befolyásolni működésüket. Egész magatartását így összegezte: „mint tapasztalatlan és fiatal, ránk nagyobb hatással nem lehetett.”

¹⁴ A tanúvallomások szerint éppen azért utazott fel tanártársaival Budapestre, hogy tiltakozzon a polgári iskolai tanárok egyesületének a szociáldemokrata tanítói szakszervezetbe olvasztása ellen. Erről az útról tett említést egy másik tanú, Nagy József polgári iskolai tanár is, aki úgy emlékezett, hogy Mika Ilona már az úton kijelentette, „ő nem szeret politizálni, miért kényszerítik őt rá? A gyűlésen tapasztalt terror felett ő is felháborodott. Találkoztam vele azután néhány Debrecenben tartott gyűlésen, azonban sohasem vett semmiféle aktív részt. Hogy ellene volt a kommunista államrend megvalósítási módjának, azt az elejtett szavaiból határozottan állíthatom.”

¹⁵ Erről hasonlóképpen vallott másik tanártársa, Csernátony Janka is.

Konrád Teréz, a polgári iskolai tagozat igazgatója is fiatal korának, a fiatal-ságra jellemző liberális felfogásnak tulajdonította az eszmével való rokonszenvezést, a gyermekek nagyobb bevonását a fegyelmezés-értékelés kérdéseibe. Ő is szociális gondolkodásúnak nevezte, de nem kommunistának. Ugyanakkor alátámasztotta, hogy Mika Ilona is elítélte a túlkapásokat, az eszmék erőszakos megvalósítását. Önként semmi olyat nem tett, ami a bolsevik terrornak szolgált volna.

A leánygimnázium két tanárának működéséről a következők láttak napvilágot a tanúvallomások során: Tarr Júlia, a polgári tanárának elmondása szerint Nánay náluk a vallást tanította, 1919 januárja óta. Néha megfordult a tanári szobában, és beszélgetések során hangot adott szociális gondolkodásának. Egy Tarr Júliával való beszélgetés során a tanárnő szemére vetette, hogy annak édesapja „a munkások munkáján gazdagodott, nem osztotta meg jövedelmét azokkal, akik megszerezték.” Konrád Teréz azt vetette a szemére, hogy amikor ő tiltakozott a szocialista pártba való kötelező belépés ellen, Nánay kijelentette: „még nem is biztos, hogy beveszik, még azt el is fogják bírálni. Nekünk meggyőződéses emberekre van szükségünk!” A szakszervezeti gyűlésen Nánay és Rábold, mint szónokok követelték a vallásnak, ezzel együtt az imádkozásnak és az éneklésnek az iskolából való teljes kiküszöbölését és a határozatot el is fogadták. Mindketten tetszéssel fogadták a Tanácsköztársaság intézkedéseit, többször kijelentették, hogy az eszmét csak terrorral lehet diadalra juttatni.¹⁶

Nánay és Rábold szerepét közvetlen kollégáik, a leánygimnáziumi tanárok sem tudták kedvezőbb színben feltüntetni, talán csak szükségességükkel igyekeztek kitérni a részletek taglalása elől. Martinekné Koós Otília szerint hívei voltak a rendszernek és bíztak sikerében. Koncz Aurélné elmondta, hogy ők ketten kérték őt az igazgatói állásáról való lemondásra, ezek után viszonyuk elhidegült.¹⁷ A vallásoktatás eltörlését helyeselték, március 23-i beszédükben ők ajánlották a szakszervezetnek.¹⁸ Szerinte, bár kifejezetten sosem beszéltek vagy

¹⁶ Mint több tanár vallomásából kiderült, nem javasolták, hanem ismertették a határozatot. Konrád Teréznek a pártba való jelentkezésekkel, forradalmi terrorral kapcsolatos megjegyzése is egy folyosói beszélgetés félreértésén alapult. Rábold a budapesti párttag-felvételekkel kapcsolatban jegyezte meg, hogy külön listát vezetnek a hatalomátvétel után jelentkezettekről, mert nekik elvhu párttagokra van szükségük, nem érdekből belépőkre. Ugyancsak ismertette Lefkovits fenyegetőzéseit, melyek szerint a szakszervezetbe be nem lépő tanárokat elbocsájthatják, vagy elhelyezhetik az ország más részeibe. Vagyis nem ő fenyegette tanártársait.

¹⁷ Ugyanakkor a vádlottak szerint az igazgatónő később is mindig jóindulattal viseltetett irántuk. A zavaros politikai viszonyok ellenére a vádlottak és tanártársaik közt fennmaradó kollegiális viszonyról vallott Papp Ferenc is.

¹⁸ Ahogy fentebb láttuk, Ráboldnak ez a tette váltotta ki a legnagyobb ellenérzést, ugyanakkor épp ennek a körülményeiről, az önkéntesség kérdéséről vallottak a tanúk

cselekedtek a vallásoktatás ellen, a kommunista rendszer mellett, „általános magatartásukban volt valami”, ami óvatosságra intette kollégáit, „aminek hatása alatt a tanárok jobbnak látták a belépést” a Szakszervezetbe és ami az ő visszavonulásához is hozzájárult. Papp Ferenc, betegségére hivatkozva az ő ügyükben sem tett érdemi vallomást.

Kezdetben úgy tűnt, a vizsgálatok minden érintett tanár esetében következmények nélkül zárulnak le. Mindnyájan el is kezdték az 1919/1920-as tanévet saját tagozatuk tanári karában. A gimnáziumot Rábold Gusztáv képviselte az intézet igazgatótanácsában. Az egyházi főhatóság felszólítására, hogy a tanári kar tegye meg észrevételeit a középiskolai reformra, a tantestület szintén őt és Papp Ferencet bízta meg.

Aztán a tanév végén a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól (VKM) végzés érkezett a gimnáziumhoz, melyben közölték, hogy Rábold Gusztáv és Nánay Béla fizetéskiegészítő államsegélyét beszüntetik.¹⁹ A tanári kar és Koncz Aurélné igazgató azonban, félretéve a korábbi sérelmeket, kiállt mellettük. Határozatukban egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a minisztérium túllépett a hatáskörén, mert az érintett tanárok ellen csak fegyelmi vizsgálatot folytatott a felettes egyházi hatóságuk, de állásukból nem függesztette fel őket, így jogosultak a teljes fizetésükre. Az ügy lezárásáig kérték, hogy az egyházközség előlegezze meg az állami fizetéskiegészítésüket.

A források alapján úgy tűnik, az állami igazságszolgáltatás a debreceni református leánynevelő intézet egyik tanárát sem marasztalta el a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt. Ebben az enyhe elbírálásban nyilván nagy szerepe volt annak, hogy az igazoló bizottságot Baltazár Dezső püspök vezette.

A református egyház fegyelmi eljárása

A rendőri nyomozás mellett egyházi fegyelmi vizsgálat is indult a három tanár ellen.²⁰ Ez a világi hatóságok eljárásánál jóval alaposabban, több tanút meghallgatva, minden részletre kiterjedően végezte eljárását. Már a leánynevelő intézet igazgatótanácsa javasolta vizsgálat alá vonásukat, annak eldöntésére, megtorlásra érdemes viselkedést tanúsítottak-e? Jelentésükben úgy fogalmaztak: „Különösen a leányközépiskola tanárkaránál bizonyos sajnálatos buzgóság látható a felforgató irány felkarolásában.” A fegyelmi eljárást 1920. július 7-én rendelték el. A főbb vádpontok a következők voltak: 1. Támogatták a vallásoktatás eltörlését, ezzel vétettek a kötelező hithűség ellen. 2. Tisztségeket töltöttek be. 3. Ellenszergültek az egyházi felsőbbség rendeleteinek, sőt izgattak ellenük.

a legellentétebben. A többség vallomása szerint pedig egyedül Rábold Gusztáv volt a javaslat előterjesztője/ismertetője.

¹⁹ TtREL I.120.d. 7. k.

²⁰ TtREL I.31.c 23.d.

Tanúként az intézet több tanárát is meghallgatták, vallomásaikból mind Nánay Béla, mind Mika Ilona magatartása is több szempontból, árnyaltabban tárul elénk, valamint teljesebb képet rajzolhatunk Rábold Gusztáv szerepéről is. Ugyanakkor Nánay és Rábold jóval kidozottabb formában adta elő védekezését. Koncz Aurélné az egyházi bíróság előtt is megerősítette, hogy a megállapított tanterv szerint tanítottak, nem a Szakszervezet utasításai szerint.²¹ Az igazgató az is elmondta vallomásában, hogy sem Rábold, sem Nánay nem emeltek szót az iskolai imádkozás ellen, és nem ők akadályozták az internátusban történő vallásoktatást sem. Maár Margit, aki közismerten meggyőződéses buzgó keresztyén volt, szintén védelmébe vette tanártársait. Véleménye szerint nem gyakoroltak befolyást a vallástanítás vagy az imádkozás eltörlésére, sem arra, hogy az internátust sem vehették igénybe a vallástanítás folytatására. Az imádkozás, egyházi éneklés beszüntetését tanácslóan ajánlották, nem követelték. Hallomásból tudta, hogy őt is ők vették védelmükbe, mikor a Szakszervezet üldözése fenyegette. Megerősítette azt is, hogy Rábold március 23-i beszédében éppen a vallásoktatás színvonalának emelésével indokolta az iskolai oktatásból való kiiktatását és képzett lelkészekre bízását. Papp Ferenc az egyházi eljárásban azt vallotta, nem tud róla, hogy Rábold önkényesen változtatott volna a tanterven.

Ráboldot és Nánayt azzal is vádolta az egyházi bíróság, hogy nyomást gyakoroltak Koncz Aurélnére, hogy elérjék lemondását. Ők védekezésükben előadták, hogy az egyházi törvények szerint Koncz Aurélnének amúgy is esedékes volt a lemondása, másrészt a tanárkari gyűlésre kapott meghívóból már ismert volt az igazgató szándéka, ezért sem szólíthatták fel őt ott lemondásra. Előző napon valóban volt szó egy Rábold, Nánay és Morvay Ferenc közti beszélgetésben arról, hogy ha Koncz Aurélné, a viharos politikai helyzetre tekintettel jobbnak látja, hogy férfi álljon az iskola élén, Rábold vállalta volna a tisztséget, de csak a tanári kar egyhangú támogatása mellett, ideiglenes jelleggel. Mivel azonban az igazgató nem kívánt lemondani illetve a kötelezően felajánlott lemondása után szándékában állt állását visszavenni, elálltak szándékuktól.

Az első vádpontra, miszerint március 23-i szakszervezeti felszólalásában az egyház és a vallástanítás ellen beszélt, Nánay önérzetesen kijelentette, hogy mindössze az egyháznak az alkalmazottaival szembeni szűkkeblűségét ostorozta, amivel sokszor nehéz anyagi helyzetbe hozták tanítóikat. A vallástanítás iskolai megszüntetésének már 1918 előtt voltak szószólói, egyházi körökben is, ennek bizonyítására számos újságcikket, tanulmányt sorolt fel. Meggyőződése, mondta,

²¹ Ez a megjegyzés bizonyítja, hogy a Szakszervezetnek e rövid pár hét alatt is volt gondja rá, hogy az oktatás tartalmát is átalakítsa. Ennek mibenlétéről azonban nem találtam bővebb adatokat.

hogy az iskolán kívüli hitoktatás, lelkeszi kézben sokkal nagyobb eredményt érne el, mint most, mikor a túlterhelt iskolai tanárookra bizzák azt.²²

Vádolták azzal is, hogy propagálta az egyházi iskolák államosítását. Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy nem a református egyház iskoláiról beszélt, hanem általában a felekezeti iskolákról, és észrevételét az egyházak anyagi helyzetét mérlegelve tette, tudva, hogy egyik felekezetnek sincs elég anyagi ereje egy színvonalas iskolarendszer fenntartásához.

A szakszervezeti titkárságát felróvó vádra magabiztosan elmondta, hogy ilyen minőségben tevékenységet nem fejtett ki, különben is, az egyház előljárói sem kifogásolták az események idején a tisztségviselést, sőt voltak, akik nyilatkozataikban összeegyeztethetőnek mondták a tanácsrendszeri szerepvállalást az egyházi mivolttal.

Rábold Gusztáv előzetesen kijelentette a vádakra tett feleletében, hogy ő politikával soha nem foglalkozott, arra a történelmi változások vették rá. A Tanítók Szakszervezetébe kényszerűségből lépett be, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy a polgári pártok nem tudják a pedagógusokat megvédeni a szociáldemokrata párttal szemben. Március 9-én már úgy vették fel a szakszervezetbe, mint iskolája bizalmiját. Erről később le is mondott, de kollégái újra őt választották meg. Már március 25-én a rendszerrel szembeni ellenérzését fejezte ki kollégájával, Szele Miklóssal folytatott beszélgetésben. Kijelentette, hogy vitatott szakszervezeti felszólalásában csak a munkástanács felhívásáról való határozathozatalra szólította fel a tagságot. Elmondta, hogy őt kijelölték a felszólalásra, tiltakozásával szakszervezeti tagságát, ezzel megélhetését veszélyeztette volna. A tanárkari gyűléseken előterjesztett javaslatait, amit a bíróság az egyházi felsőbbség rendeleteivel szembeni engedetlenségnek minősített, nem az új rendszer iránti rokonszenve vezette, csupán az ifjúságért való aggodás. A tankerületi főigazgató iskolában tett látogatásával megerősítve látta intézkedéseit. A tantervi változásokat is Ady útmutatásai alapján konkretizálták. A túlterhelés csökkentése érdekében már korábban is cikkezett. Eljárása védelmében elmondta azt is, hogy Lefkovits azzal fenyegetőzött, ha a tanári karok nem hajtanak végre saját hatáskörben módosításokat a tanterven, ő fog radikális intézkedéseket hozni. Ady is a tanárkarok intézkedését javasolta. A tanári gyűlések jegyzőkönyvvezetője, Tóth Etelka az egyházi vizsgálat során azt vallotta, hogy Rábold javaslatai a datálásnál később, már az államosítás után születtek.²³ Ennek a cselekmények súlyának megítélésé-

²² Benedek Berta és F. Kiss István tanítónőképző-intézeti tanárok megerősítették védekezését. Utóbbi elmondta azt is, hogy Nánay beszédében rámutatott arra a nehézségre is, ami a természettudományos és a vallásos felfogás között előállhat, és ami Nánay szerint szintén az iskolán kívüli vallásoktatás mellett szólt.

²³ Tóth Etelka is azt vallotta, hogy egyik vádlott magatartásában sem talált semmi olyat, amiből arra következtethetett volna, hogy rokonszenveztek a „társadalomfelforgató” irányzattal.

ben volt jelentősége, hiszen így nem volt vádolható az egyházi főhatósága iránti engedetlenséggel.

Védekezésüket mindketten azzal zárták, hogy egyházukhoz mindenkor hűek maradtak, bíznak az igazságos elbírálásban. A megejtett egyházi vizsgálat azonban már nem zárult a rendőrségihez hasonló kedvező végzéssel.

Az egyházmegyei bíróság az 1920. szeptember 28-án megtartott tárgyaláson, annak ellenére, hogy a tanúvallomások többsége a vádlottakra nézve kedvező volt, mindhármukat vétkesnek mondta ki, dacára annak, hogy az egyházmegyei ügyész írásban is megfogalmazta, hogy Mika Ilona ellen a vádat ejteni javasolja. Rábold Gusztávot és Nánay Bélát a hithűség elleni vétségben és az előljáró elleni engedetlenségben marasztalták el és 6–600 korona, Mika Ilonát az első vádpontban találva bűnösnek 200 korona pénzbüntetésre ítélték. Mindhármuk esetében kimondták, hogy 3 évig nagyobb javadalmú állásra, vagy magasabb egyházi tisztségre nem választhatók. Az 1920/21-es tanév jó részére Mika Ilonát és Rábold Gusztávot is szabadságolták, a hivatalos indoklás szerint megromlott egészségi állapotuk miatt. Rábold és Nánay, bár benyújtottak fellebbezést az ítélet ellen, azt nemsokára visszavonták. Mika Ilona ítéletét a VKM fegyelmi tanácsa 1921. február 10-én tudomásul vette.

Nincs nyoma annak, hogy – iskolájukhoz visszatérve – bármiféle hátrányos megkülönböztetés érte volna őket. Sőt, Rábold Gusztáv és Mika Ilona vezették az Önképzőkört, ami a Horthy-korban az ismeretterjesztő képzés mellett az ideológiai nevelés egyik eszköze is volt. Mika Ilona több évig volt a polgári cserkészcsapatának vezetője is. Rábold pedig itteni működése során, 1929-ben lelkesi oklevelet szerzett. Mindketten a Dóczi Intézetből vonultak nyugdíjba, 1935-ben.²⁴

Végül is mindegyik szereplőt más-más motiváció vezette, kit meglévő szociális érzékenység, kit szakmai jobbitó szándék, kit gyermeki kíváncsiság. Rövid időre elragadhatta őket a forradalmi hevület, de későbbi életpályájuk azt mutatja, hogy 1919-ben sem szakítottak a nevelés-oktatás évszázados – őszinte, személyes meggyőződésükkel is megegyező – keresztyén irányával.

²⁴ Rábold Gusztáv 1937-ig még tanította a gyorsírást a leánygimnáziumban, 1949-ben hunyt el. Mika Ilona egy balassagyarmati öregotthonban halt meg 1968-ban. Volt tanítványai temették el Debrecenben.